

Problem nacije u jugoslavenskim udžbenicima povijesti

UDK: 323.1:372.894(075.2)“19“
Prethodno priopćenje

Primljeno: 16. 12. 2011.
Prihvaćeno: 15. 11. 2012.

Sažetak: *Pojam nacije i njegov položaj u hrvatskim udžbenicima povijesti u vrijeme monarhističke i socijalističke Jugoslavije predstavljaju središnji problem koji obrađuje ovaj članak. Komparativnom kvalitativnom analizom sadržaja udžbenika povijesti u razdoblju od 1922. do 1990. članak pokušava odgovoriti na tri temeljna pitanja – odabir terminoloških rješenja pri objašnjenju fenomena nacije, promjenu u broju nacionalnih kategorija u razdoblju obiju jugoslavenskih država te (ne)postojanje etnocentrizma i etnonacionalizma u povijesnim interpretacijama. Iako u udžbenicima nalazimo sasvim očite tragove terminološkog lutanja, autori međusobno ne odstupaju previše u objašnjenjima značenja pojma nacije, no pri interpretaciji nastanka nacije očite su ideološke suprotnosti između udžbenika objavljenih u vrijeme prve i druge jugoslavenske državne zajednice. Usporedno s povećanjem broja službeno priznatih nacija u Jugoslaviji, raste i broj jugoslavenskih nacija u udžbenicima i konačno završava navođenjem njih šest – Slovenci, Hrvati, Muslimani, Srbi, Crnogorci i Makedonci, ne računajući Jugoslavene. Koristeći otvoreni eurocentrizam s elementima snažnog etnocentričkog pristupa u povijesnim interpretacijama, jugoslavenski udžbenici povijesti skrivaju etnonacionalističke interpretacije. Naime, specifični jugoslavenski eurocentrizam u sebi sadrži očite elemente etnonacionalizma kao posljedice odraza osmanlijske vlasti na razvoj državnosti pojedinih jugoslavenskih naroda. Ipak, razina kvalitete jugoslavenskih udžbenika povijesti sasvim se očito podizala s razvojem historiografije.*

Ključni pojmovi: *nacija, narod, Jugoslavija, historiografija, udžbenici povijesti.*

Jurica Botić*

The National Issues in the Yugoslav History Textbooks

UDC: 323.1:372.894(075.2)“19 “

Preliminary communication

Accepted: 16th December 2011Confirmed: 15th November 2012

Summary: *The term nation and its position in the Croatian history textbooks at the period of the monarchist and socialist Yugoslavia present the central problem that this article deals with. Through the comparative qualitative analysis of the content of history textbooks in the period between 1922 and 1990 the article attempts to answer three fundamental questions – the selection of terminology in explaining the phenomenon of nation, the change in number of national categories in the period of both Yugoslav states, and (non)existence of ethnocentrism and ethnonationalism in historical interpretations.*

Although we can find very clear traces of terminological wandering in the textbooks, the authors of each textbook do not differ too much in the explanation of the term nation, but in the interpretation of the origin of nation there are obvious ideological conflicts between textbooks published during the period of first and second Yugoslav state. Parallely with the increase of the number of officially recognized nations in Yugoslavia, the number of Yugoslav nations increases in the textbooks and finally ends with six of them – Slovenes, Croats, Muslims, Serbs, Montenegrins and Macedonians, not counting Yugoslavs. By using open eurocentrism with strong elements of ethnocentric accesses to historical interpretations, Yugoslav history textbooks hide their ethnonationalistic interpretations. Indeed, the specific Yugoslav eurocentrism contains obvious elements of ethnonationalism as a result of reflection of the Ottoman role in the political development of Yugoslav nations. However, the level of quality of Yugoslav history textbooks obviously raised with the development of historiography.

Keywords: *nation, ethnicity, Yugoslavia, historiography, history textbooks.*

1. Uvod

Temeljna znanja iz područja povijesti i niza drugih društvenih znanosti tijekom obrazovanja stječemo prije svega iz udžbenika povijesti. Pritom je izuzetno važno jasno i precizno definiranje ključnih pojmova od strane autora udžbenika, što se prije svega odnosi na one pojmove koje su naizgled sasvim

poznati, a istovremeno izazivaju vrlo oštre nesuglasice i suprotnosti u svojoj interpretaciji. Jedan od takvih pojmova zasigurno je i pojam *nacije* oko čije definicije, podrijetla i obuhvata još uvijek ne postoji opći konsenzus među različitim znanstvenim pristupima.

Međutim, predmet istraživanja ovog članka nije potraga za najpreciznijom i najsveobuhvatnijom definicijom nacije, već pristup ovoj problematici u udžbenicima povijesti prve i duge jugoslavenske zajednice. Stoga ovaj članak neće razvijati teorijsku raspravu o definiciji nacije, no zbog terminološke discipline koja uže definira predmet istraživanja u udžbeničkoj praksi obiju jugoslavenskih zajednica potrebno je uputiti na pristupe vodećih teoretičara na ovom području među kojima se posebno ističu Anthony D. Smith, Benedict Anderson, Ernest Gellner i Eric J. Hobsbawn. Unutar njihovih različitih pristupa izdvaja se Smithova definicija prema kojoj je nacija imenovana ljudska populacija koja posjeduje zajednički povijesni teritorij, zajedničke mitove i povijesna sjećanja, masovnu javnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zajednička zakonska prava i dužnosti za sve pripadnike (Anderson, 1990.; Gellner, 1998.; Hobsbawn, 1993.; Katunarić, 2003.; Smith, 2003.).

U genezi hrvatske nacije nezaobilazni su radovi akademika Nikše Stančića koji na temelju poznate epizode susreta Vuka Karadžića i Ljudevita Gaja sa seljakom na Pelješcu izvlači zaključak o samorazumljivosti postojanja hrvatskog etniciteta na prednacionalnoj razini (Sekulić, 2003.: 142.; Stančić, 1999.: 120.). Međutim, ovakvoj interpretaciji samorazumljivosti nacije oštro se suprotstavlja Petar Korunić predbacujući Stančiću subjektivan pristup tumačenju nacije koji proizlazi iz teorijskih pristupa 19. st. i kao takav pokazuje se zastarjelim (Korunić, 2003.). No, što se pak tiče političkih elita, Stančić ističe da se plemićka *nacio croatica* nije identificirala sa svojom etničkom zajednicom, nego s teritorijem Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, iako je teritorij te političke nacije bio značajno ograničen na Bansku Hrvatsku u odnosu na teritorij na koji je polagala pravo prema povijesnim argumentima (Stančić, 1999.: 123. – 124.).

Iako nešto ranije istaknuta Smithova definicija nastoji pružiti najsveobuhvatnije značenje pojma nacije, sasvim je sigurno da nepostojanje konsenzusa oko definicije tog pojma osim znanstvene može imati i ideološku dimenziju. Međutim, kada ideološki pristup osvoji prostor udžbenika povijesti, štetnost takve pojave može imati dalekosežne posljedice na društvo. Stoga ovaj članak istražuje širinu korištenja pojma nacije i sličnih pojmova u jugoslavenskim udžbenicima te evoluciju njihova značenja u razvoju hrvatske historiografije u okviru prve i druge Jugoslavije.

Dakako, ovaj prikaz nije prvi koji se bavi problemom nacije u udžbenicima povijesti na ovim prostorima. Naime, ovu problematiku vrlo je detaljno obradio

povjesničar Charles Jelavich, ali na temelju srpskih, hrvatskih i slovenskih gramatičkih, zemljopisnih, povijesnih i književnih udžbenika objavljenih prije 1914. godine, tj. prije uspostave prve jugoslavenske državne zajednice, s ciljem istraživanja utjecaja tih udžbenika na formiranje svijesti predratne generacije i spremnosti obrazovanog dijela stanovništva ovih zemalja na prihvaćanje zajedničke države nastale poslije 1918. godine (Jelavich, 1992.). Stoga ovaj naslov spominjem kao bitnu smjernicu za dobivanje cjelovita uvoda u evoluciju pristupa navedenoj problematici u udžbenicima povijesti, kao i radove koji analiziraju udžbenike povijesti poslije raspada Jugoslavije, poput radova Igora Graovca. No, ponavljam, ovaj članak u središte promatranja postavlja udžbenike povijesti objavljene u razdoblju prve i druge Jugoslavije, a koji su se koristili na prostoru Hrvatske.

2. Cilj i metodologija istraživanja

Kao što je uvodno istaknuto, cilj je ovog članka, na temelju nekoliko egzemplarnih udžbenika povijesti objavljenih u većem ili manjem vremenskom odmaku, istražiti širinu pristupa pojavama koje u užem ili širem značenju možemo približiti značenju pojma nacije u udžbenicima povijesti koji su u upotrebi na području Hrvatske tijekom razdoblja monarhističke i socijalističke Jugoslavije. Pritom je potrebno izvršiti detaljan uvid u terminologiju koja se koristi u navedenim udžbenicima, a koja opisuje pojmove koji u svojem značenju više ili manje odgovaraju značenju pojma nacije ili evolutivnim prethodnicima tog pojma u razvoju ljudskog društva.

Nadalje, kao jedan od ciljeva ovog članka nameće se potreba utvrđivanja priznavanja prava na nacionalni status pojedinim etničkim ili vjerskim skupinama koje obitavaju na području Jugoslavije, a u skladu s političkim promjenama tumačenja nacionalnih prava tih istih skupina. Također, svakako je potrebno istražiti postojanje elemenata etnocentrizma i etnonacionalizma u tumačenju različitih povijesnih pojava i procesa u razdoblju obiju jugoslavenskih državnih zajednica.

U svrhu ovog istraživanja i realizacije postavljenih ciljeva ovaj članak istražuje udžbenike povijesti koji su u upotrebi na hrvatskom prostoru u periodu od 1922. do 1990. uz izuzetak razdoblja postojanja NDH, jer su u fokusu istraživanja ovog članka jugoslavenski udžbenici i njihov pristup. Komparativnom kvalitativnom analizom sadržaja ovih udžbenika otvara se mogućnost temeljita uvida u terminološki i ideološki pristup nacionalnoj problematici u razdoblju prve i druge Jugoslavije.

3. Terminološka lutanja jugoslavenskih udžbenika povijesti

Postupno uvođenje pojma nacije kao stalne kategorije u objašnjavanju društvenih pojava i procesa u hrvatskim udžbenicima povijesti u vrijeme prve i druge Jugoslavije pokazalo se kao izrazito dugotrajan proces. Stjepan Srkulj prilikom prvog spomena Hrvata u svom udžbeniku *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za niže razrede srednjih škola* Hrvate naziva *plemenom* (Srkulj, 1924.: 24.). Ovakav terminološki izbor razumljiv je iz perspektive tumačenja povijesti ranog srednjeg vijeka u vrijeme seobe naroda, što potvrđuje i činjenica da autor u nastavku svog udžbenika umjesto pojma *pleme* počinje sve više upotrebljavati pojam *narod*. Dakako, ovakav terminološki odabir može se tumačiti i s aspekta povijesnog trenutka u kojem ovaj udžbenik nastaje. Naime, sasvim je poznato da u razdoblju monarhističke Jugoslavije, čak i kao ustavna kategorija, egzistira ideološki pristup „troimenog naroda“, tj. troplemenskog naroda. Stoga je opravdano u ovakvoj Srkuljevoj interpretaciji pronalaziti tragove političke i ideološke obojenosti.

Nadalje, pri tumačenju osmanlijskog državnog uređenja Srkulj ističe pojam *narodnosti* kao nešto što „zakon Muhamedov ne pozna“, a poseban značaj ovom pojmu autor daje u prikazivanju francuske uprave u Ilirskim pokrajinama pri čemu kao najvažniji francuski doprinos ističe „ideju narodnosti i narodnog jedinstva“ (Srkulj, 1922.: 110., 146.).

Pojam *narodnosti* domaći je terminološki izum koji će postati općeprihvaćen u hrvatskoj znanstvenoj literaturi, iako u svom značenju luta između pojmova *etnijske* i *nacije* uključujući elemente jednog i drugog pojma. Dominacija pojma narodnosti najizraženija je u popisima stanovništva (Mrđen, 2003.: 77. – 80.). Međutim, znanstveni radovi nastali poslije raspada socijalističke Jugoslavije uglavnom upotrebljavaju pojmove *etnijske* i *nacije*, a kategorije u popisima stanovništva isključivo upotrebljavaju pojam nacije.

Razdoblje socijalističke Jugoslavije donosi promjene u terminološkom smislu, jer nema konstante u odabiru nazivlja. Naime, iako pojam *narodnosti* prevladava, ni upotreba pojma *nacije* nije sasvim isključena. Među temeljnim kompetencijama koje učenici trebaju ostvariti u gradivu vezanom uz razdoblje prve Jugoslavije, hrvatski republički *Nastavni plan i program* iz 1954. ističe pojam *nacionalno ugnjetavanje* (*Nastavni plan*, 1954.: 49.). Stoga je sasvim očito da će socijalistička Jugoslavija imati značajno drugačiji pristup nacionalnoj problematici u odnosu na svoju monarhističku prethodnicu u okviru vlastite interpretacije republičkog suvereniteta. Ovakav pristup vjerno slijedi udžbenik Olge Salzer iz 1955. pod nazivom *Povijest naroda Jugoslavije* koji u interpretaciji povijesnih pojava i procesa daje snažan ideološki pečat marksističke historiografije (Salzer, 1955.).

Treće nepromijenjeno izdanje priručnika Zavoda za unaprjeđenje školstva Socijalističke Republike Hrvatske, objavljeno 1964. pod naslovom *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura*, potvrđuje konstantu u interpretaciji nacionalnih gibanja među Južnim Slavenima. U odlomku naziva *Građanska klasa u borbi za političku vlast* priručnik s jasnih marksističkih polazišta ističe „nacionalne i revolucionarne pokrete naših naroda“ (*Osnovna škola*, 1964.: 112.). Kao i jedno desetljeće ranije, u svom udžbeniku povijesti Olga Salzer ističe jasna ideološka polazišta, a posebno važno mjesto pruža rađanju južnoslavenske ideje (Salzer, 1964.: 79.). Iako autorica eksplicitno ne ističe pojam *nacije*, u svojoj interpretaciji sociopolitičkih promjena sredine 19. st. sasvim jasno upućuje na taj novi europski fenomen.

Program nastave povijesti za sedmi razred iz 1972. prikazan u priručniku *Naša osnovna škola: Odgojno-obrazovna struktura* nastavnoj cjelini *Nacionalni pokreti južnoslavenskih naroda u XIX. stoljeću* namijenio je najveći broj nastavnih sati, što znači da ova tema i dalje zauzima vodeće mjesto u domaćoj historiografskoj misli (*Naša osnovna škola*, 1972.: 137.). Stoga i udžbenik povijesti za sedmi razred Olge Salzer i Renea Lovrenčića najviše pozornosti pridaje oblikovanju modernih europskih nacija, osobito onih južnoslavenskih. Naime, ovaj udžbenik *nacionalnu svijest* definira kao „spoznaju o pripadnosti jednom narodu, ljubav prema domovini, svom narodu i vlastitom jeziku“, pri čemu izostavlja širi društveno-ekonomski okvir koji je potreban za potpunu afirmaciju jedne nacije (Salzer, Lovrenčić, 1974.: 36.).

Terminološki gledano, udžbenici povijesti iz vremena socijalističke Jugoslavije, kao i službena politika, na unutarnjem planu razlikuju pojmove *narod* i *narodnost*, pri čemu ovaj prvi pojam označava Slovence, Hrvate, Muslimane, Srbe, Crnogorce i Makedonce, dok se ostale etničke skupine u Jugoslaviji, poput Albanaca, Mađara, Talijana ili Nijemaca, smatraju narodnostima. Posrednu, ali ipak vrlo detaljnu raspravu o ovom pitanju pruža nam udžbenik povijesti za osmi razred s kraja osamdesetih (Lovrenčić, Jelić, Vukadinović, Bilandžić, 1987.: 168. – 169.).

4. Nacionalne kategorije u jugoslavenskim udžbenicima povijesti

Pitanje nacionalnih kategorija jedno je od temeljnih pitanja na koje nam udžbenici povijesti od 1922. do 1990. pružaju značajno različite odgovore. Naime, hrvatska i jugoslavenska službena historiografija tijekom dvadesetih godina prošlog stoljeća izrijekom spominje isključivo Hrvate, Srbe i Slovence, i to najčešće kao jedan narod s trima plemenskim imenima. Udžbenik Milana Preloga iz 1922. pod naslovom *Pregled povijesti Južnih Slavena: Srba, Hrvata i Slovenaca*, već u naslovu pokazuje da Južne Slavene u to vrijeme predstavljaju

samo tri naroda – Srbi, Hrvati i Slovenci. Tadašnja historiografija ne poznaje ili ne priznaje druge etničke zajednice bilo kao formirane ili kao potencijalne nacije u nastanku (Prelog, 1922.).

Na isti način ovoj problematici pristupa i udžbenik Stjepana Srkulja koji u povijesti jugoslavenskog prostora spominje samo Hrvate, Srbe i Slovence. Naime, iako ovaj autor Gazi Husrev-bega naziva Bošnjakom, u daljnjem tekstu Srkulj bosanskohercegovačke muslimane naziva Hrvatima ili Srbima muslimanima, iz čega se nameće zaključak da autor bošnjački identitet vidi isključivo kao regionalni identitet (Srkulj, 1924.: 110. – 111.). Ovakav pristup odraz je tada općeprihvaćenog i službenog državnog tumačenja pri čemu je prva južnoslavenska državna zajednica i u naslovu država isključivo Srba, Hrvata i Slovenaca, dakako kao triju plemena jednog troimenog naroda u svrhu promicanja nacionalnog unitarizma. Međutim, druge kategorije službeno ne postoje niti kao plemenske odrednice.

Poslijeratna socijalistička Jugoslavija donosi potpuno drugačiji pristup nacionalnom pitanju te je stoga vrlo kritična prema dominantnom modelu monarhističke joj prethodnice. Primjerice, kritiku nerješavanja nacionalnog pitanja u monarhističkoj Jugoslaviji ističe udžbenik iz 1974. posebno naglašavajući činjenicu da je službena politika Makedonce proglasila južnim Srbima (Đuranović, Žeželj, 1974.: 56.).

Početak izdvajanja bosanskohercegovačkih muslimana iz hrvatskog i srpskog etničkog korpusa nalazimo tek u udžbenicima povijesti koji su u upotrebi sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Naime, upravo u to vrijeme socijalistička Jugoslavija ovom dijelu stanovništva priznaje nacionalna prava pod imenom Muslimani. Dok udžbenik iz 1974. tek sramežljivo bosanskohercegovačke muslimane razdvaja od Hrvata i Srba (Salzer, Lovrenčić, 1974.: 99.), udžbenik objavljen godinu dana kasnije, dakle nakon usvajanja novog jugoslavenskog ustava, vrlo odlučno ističe Muslimane kao jednu od jugoslavenskih nacija. Štoviše, ovaj udžbenik kritički se osvrće na neriješeno nacionalno pitanje u Kraljevstvu SHS ističući kako ta država nije priznavala nikakva prava Crnogorcima, Muslimanima i Makedoncima (Jelić, Vukadinović, Bilandžić, 1975.: 23.). Budući da uglavnom isti autori potpisuju udžbenike tijekom niza godina, sasvim je razumljivo da i udžbenici iz osamdesetih nacionalnom pitanju u Jugoslaviji pristupaju na isti način (Lovrenčić, Jelić, Vukadinović, Bilandžić, 1987.: 56.).

Konačno, porast broja naroda u jugoslavenskim udžbenicima povijesti završava navođenjem njih šest (Slovenci, Hrvati, Muslimani, Srbi, Crnogorci i Makedonci), dok su svi ostali smatrani narodnostima. Dakako, vodeći računa o popisnim kategorijama uvrštenim u službene popise stanovništva Jugoslavije, ne smijemo zaboraviti tzv. Jugoslavene kao oblik nacionalnog izjašnjavanja dijela stanovništva. Međutim, uzimajući u obzir mladost ovog identiteta, a samim time i

nemogućnost njegove implementacije na prošlost stariju od jednog i pol stoljeća, sasvim je jasno nekorisćenje ovog pojma u udžbenicima, osim kada je riječ o elementima zajedničke povijesti jugoslavenskih naroda, pri čemu „Jugoslaveni“ služe kao zamjena nešto duljoj formulaciji „naših naroda i narodnosti“. No, ovdje svakako treba imati na umu i činjenicu da Jugoslaveni ne predstavljaju etnički homogenu kategoriju, pa ni iz tog razloga nisu upotrebljivi pri rekonstrukciji povijesti koja najvećim dijelom jugoslavenskim narodima nije bila zajednička. Konačno, sami motivi odabira jugoslavenskog identiteta vrlo su raznoliki među njegovim pripadnicima. Primjerice, bosanskohercegovački muslimani u jugoslavenskom identitetu traže zaštitu od hrvatskog i srpskog svojanja, dok s druge strane djeca iz miješanih brakova u jugoslavenstvu pronalaze rješenje za vlastitu krizu identiteta (Mrđen, 2003.).

5. Etnocentrizam i etnonacionalizam u jugoslavenskim udžbenicima povijesti

Prilikom pisanja udžbenika povijesti, koji osim obrazovne sadržava i odgojnu komponentu, posebno je potrebno voditi računa o izbjegavanju pristranosti i stigmatiziranja različitih etničkih i vjerskih zajednica. Nažalost, nastava povijesti ostavlja prostor za različite oblike indoktrinacije, što je osobito čest slučaj u nedemokratskim i autokratskim režimima. Posebno opasan oblik indoktrinacije učenika predstavlja odgajanje u duhu etnocentrizma i etnonacionalizma. Pritom etnocentrizam podrazumijeva isticanje vrijednosti kulturnih obilježja jedne etničke skupine nad obilježjima drugih etničkih skupina, dok etnonacionalizam predstavlja još opasniji pristup koji osim kulturnih naglašava i superiornost bioloških značajki vlastite etničke grupe.

Međutim, pri iščitavanju sadržaja jugoslavenskih udžbenika povijesti teško je izbjeći sasvim očite tragove eurocentrizma kada je riječ o povijesnim interpretacijama perioda osmanlijske prevlasti na južnoslavenskim prostorima. Ovakav eurocentrizam uže možemo identificirati s orijentalizmom za koji Edward W. Said daje čitav niz definicija, čije zajedničko značenje možemo tumačiti kao pristup Zapada Orijentu kroz zapadnjačke korekcije orijentalnog sustava vrijednosti s ciljem konačne prevlasti Europe (ili Zapada u cjelini) nad Orijentom (Said, 1999.).

No, jugoslavenski orijentalizam ili eurocentrizam ima svoj specifični izražaj kao odraz povijesnih frustracija dijela južnoslavenskih naroda, prije svega srpskog naroda, koji u pojavi Osmanlijskog Carstva na jugoistoku Europe vidi izvor svih svojih povijesnih trauma i glavni uzrok slabljenja moći vlastite države. Na taj način, unatoč skrivanju iza tzv. orijentalizma, eurocentrizam jugoslavenskih udžbenika neodvojiv je od etnonacionalizma jer u sebi sadrži svojevrzne elegije za izgubljenim povijesnim prilikama.

Analizirajući sadržaj udžbenika Stjepana Srkulja iz 1924. uočava se iznenađujuće niska razina etnocentrističkog ili etnonacionalističkog tumačenja povijesnih pojava i procesa kada je u pitanju osmanlijski period, što se najbolje ističe u prikazu života srpskog stanovništva pod osmanlijskom vlašću. Naime, autor vrlo nepristrano ističe kako su srpski seljaci u prvim godinama osmanlijske vlasti živjeli bolje negoli pod vlašću srpskih feudalaca. Međutim, u cjelini gledano, sama činjenica ograničenog broja jugoslavenskih naroda zastupljenih u navedenom udžbeniku (Srba, Hrvata i Slovenaca, bez ostalih) sasvim je jasan dokaz etnonacionalističkog pristupa jugoslavenske historiografije u razdoblju monarhističke Jugoslavije (Srkulj, 1924.: 102. – 103.).

Međutim, izraziti turkofobski pečat obilježava udžbenik Ive Makeka iz 1964. koji pruža vrlo eksplicitne opise najbrutalnijih oblika mučenja stanovništva od strane osmanlijske vojske. Nadalje, pri objašnjenju društvenih prilika u vrijeme osmanlijske vlasti autor ističe isključivo negativne strane s jasno istaknutim subjektivnim pristupom bez ikakvog pokušaja uvođenja principa multiperspektivnosti (Makek, 1964.: 176. – 177.). Već prema naslovu poglavlja *Pod turskim jarmom* u udžbeniku Olge Salzer iz iste godine možemo uočiti da ovakav etnocentristički, te prije svega eurocentristički način interpretacije osmanlijske vladavine na prostoru bivše Jugoslavije nije iznimka koju nalazimo samo kod jednog autora, već pravilo koje nalazimo u čitavom nizu udžbenika povijesti u ranijoj fazi socijalističke Jugoslavije.

Etnocentrizam satkan u obliku eurocentrističkog pogleda na orijentalne kulture i islamsku vjeru očituje se i u udžbeniku povijesti za šesti razred iz 1974. koji zajednički potpisuju Ivo Makek, Blagota Drašković i Olga Salzer. Naime, ovi autori u očitoj antireligijskoj maniri naglašavaju agresivnost islama, pa stoga njegovo širenje opisuju kao pljačkaški pohod na susjedne kulturno naprednije prostore. Još izraženiji neprijateljski stav prema orijentalnim narodima očituje se u poglavlju *Život naših naroda pod Turcima – borba za oslobođenje* u kojem autori pretjeruju u preuveličavanju osmanlijske brutalnosti (Makek, Drašković, Salzer, 1974.: 22., 134. – 137.). I udžbenik sedmog razreda za objašnjavanje uvjeta života pod osmanlijskom vlašću upotrebljava konstrukcije poput „stenjanja pod jarmom“ (Salzer, Lovrenčić, 1974.: 96.).

Umjesto očekivanog otupljivanja oštrice prema orijentu koje bi s vremenom trebalo nastupiti, udžbenici iz osamdesetih vjerno slijede svoje prethodnike u stigmatizaciji islamske vjere, što se najbolje vidi iz sljedećeg citata iz udžbenika Ive Makeka i Josipa Adamčeka iz 1985. u kojem stoji: „Sveti rat protiv nevjernika obećavao je vjernicima nagradu – pobjednicima ratni plijen, a poginulima rajski život. Žudnja za plijenom i vjerski zanos poticali su beduine na najsmionije pothvate. Uvijek spremni za pokret, vinuli su se u sedla svojih konja i krenuli protiv nevjernika. A to je bio cijeli svijet.“ Turcima autori posvećuju sljedeće

rečenice: „Nailazila su vremena turskih nevolja—sela su nestajala u ognju, izubijani zarobljenici teturali su iza turskih jahača vezani za repove njihovih konja...“. Međutim, pozitivna promjena u odnosu na neke ranije autore leži u tome da su Makek i Adamček ipak posvetili dio prostora u svom udžbeniku graditeljskim ostvarenjima te književnim i znanstvenim djelima iz perioda osmanlijske uprave na južnoslavenskom prostoru (Makek, Adamček, 1985.: 31., 124., 192.).

Iz svega navedenog sasvim je očigledno da elemente etnocentrizma u jugoslavenskim udžbenicima povijesti prije svega prepoznajemo u opisivanju prilika koje vladaju na južnoslavenskim prostorima u vrijeme osmanlijske vlasti. Stoga ovakav oblik etnocentrizma možemo definirati kao čisti eurocentrizam, pri čemu isticanje negativnih obilježja orijentalnih kultura i njihovih implikacija na južnoslavenskom prostoru najčešće služi kao opravdanje za vlastite nacionalne neuspjehe. Još preciznije govoreći, jugoslavenski eurocentrizam prikriveni je etnonacionalizam sklon stigmatiziranju orijentalnih kultura u svrhu ublažavanja vlastitih povijesnih frustracija izazvanih osmanlijskom prevlašću na prostorima Jugoistočne Europe.

S druge strane, kada je riječ o odnosu prema europskim silama, u interpretaciji prevladava ideološki pečat umjesto onog etnocentrističkog. Dakle, autori udžbenika povijesti ne ističu vrijednost kulturnih osobina južnoslavenskih naroda nasuprot osobinama drugih europskih naroda, već svakom obliku dominacije europskih sila nad južnoslavenskim narodima nastoje pružiti odgovarajuću ideološku interpretaciju. Osim toga, etnička heterogenost jugoslavenske državne zajednice te različita povijesna iskustva s različitim europskim silama starije te prije svega novije povijesti svakako su presudni čimbenici opreza autora jugoslavenskih udžbenika povijesti kada su u pitanju etnonacionalističke interpretacije povijesnih iskustava jugoslavenskih naroda s drugim europskim narodima.

Naime, kada je u pitanju etnonacionalizam, potrebno je imati na umu da je Jugoslavija ipak bila višenacionalna država te je stoga bilo potrebno kontinuirano isticati ideal jednakosti i dijaloga među različitim etničkim zajednicama uobličen u sintagmu bratstva i jedinstva. U slučaju socijalističke Jugoslavije svakako je značajna činjenica i ideološko opredjeljenje države, pri čemu rješavanje nacionalnog pitanja, barem teorijski, nije odvojivo od rješavanja klasnog pitanja. Sve su ovo razlozi zbog kojih jugoslavenski udžbenici povijesti etnonacionalizam ublažavaju ili prekrivaju etnocentrizmom i eurocentrizmom kao njegovim nježnijim varijantama.

6. Zaključak

Pitanje nacije u vremenu obiju jugoslavenskih državnih zajednica zauzimalo je važan prostor u hrvatskim udžbenicima povijesti. Međutim, pristupi autora udžbenika ovom kontroverznom fenomenu mijenjali su se paralelno s političkim i ideološkim polazištima vladajućih elita, što je sasvim očito prilikom promatranja terminološkog lutanja pri pojmovnom usklađivanju, ali i različitosti broja i imena službeno priznatih nacionalnih kategorija. Stoga komparativna analiza sadržaja ovih udžbenika pruža jasnu sliku promjena u službenoj politici koje su nužno utjecale na promjene u znanstvenim interpretacijama fenomena nacije.

Broj južnoslavenskih nacionalnih kategorija u udžbenicima povijesti rastao je usporedno s njihovim službenim priznanjem te se konačno taj broj zaustavlja na šest nacija – na Slovencima, Hrvatima, Muslimanima, Crnogorcima, Srbima i Makedoncima, ne računajući Jugoslavene iz prethodno istaknutih razloga. Pritom je osobito dugotrajan bio proces nacionalne afirmacije Muslimana koje danas prepoznajemo pod imenom Bošnjaci, a koji su se nerijetko mogli prepoznati u izraženim etnocentričkim interpretacijama razdoblja osmanlijske uprave na prostoru jugoistoka Europe.

Konačno, što preciznije definiranje nacije i što objektivniji prikaz nastanka modernih europskih i južnoslavenskih nacija i njihovih međusobnih odnosa nužan je preduvjet za ostvarenje međunarodne suradnje i miroljubivih odnosa. Pritom je od osobitog značaja odgojna dimenzija osnovnoškolskog obrazovanja, kojemu neke od temelja postavlja i nastava povijesti. Stoga osnovnoškolski udžbenici povijesti, oslobođeni bilo kakve ideološke obojenosti i nacionalne pristranosti, stvaraju pretpostavke za kvalitetan odgoj lišen bilo kakvog oblika diskriminacije i isključivosti.

Literatura

1. Anderson, Benedict (1990.): *Zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Đuranović, Šarlota; Žeželj, Mirko (1974.): *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik povijesti za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Gellner, Ernest (1998.): *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
4. Hobsbawn, Eric J. (1993.): *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Novi Liber.
5. Jelavich, Charles (1992.): *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Jelić, Ivan; Vukadinović, Radovan; Bilandžić, Dušan (1975.): *Narodi u prostoru i vremenu 4: udžbenik povijesti za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

7. Katunarić, Vjeran (2003.): *Sporna zajednica: Nove teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
8. Korunić, Petar (2003.): „Nacija i nacionalni identitet“, *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana.
9. Lovrenčić, Rene; Jelić, Ivo; Vukadinović, Radovan; Bilandžić, Dušan (1987.): *Čovjek u svom vremenu 4: udžbenik povijesti za VIII. razred*. Zagreb: Školska knjiga.
10. Makek, Ivo (1964.): *Prošlost i sadašnjost 1: udžbenik historije za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga,.
11. Makek, Ivo; Adamček, Josip (1985.): *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
12. Makek, Ivo; Drašković, Blagota; Salzer, Olga (1974.): *Narodi u prostoru i vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred*. Zagreb: Školska knjiga.
13. Mrđen, Snježana (2003.): *Narodnost u popisima: Promjenjiva i nestalna kategorija, Stanovništvo 1 – 4*, Beograd.
14. *Nastavni plan i program za narodne četverogodišnje i šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole* (1954.): Savez za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske, Školska knjiga, Zagreb.
15. *Naša osnovna škola: Odgojno-obrazovna struktura* (1972.): Zavod za unapređenje školstva Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb: Školska knjiga.
16. *Osnovna škola – programska struktura* (1964.): Zavod za unapređenje školstva Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb: Školska knjiga.
17. Prelog, Milan (1922.): *Pregled povijesti Južnih Slavena: Srba, Hrvata i Slovenaca*, sv. 1., Sarajevo: Knjižare B. Buchwald i Drug, Hrvatska tiskara d.d.
18. Said, Edward W. (1999.): *Orijentalizam*. Sarajevo: Svjetlost.
19. Salzer, Olga (1955.): *Povijest naroda Jugoslavije (do 1526.) za više razrede gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
20. Salzer, Olga (1964.): *Prošlost i sadašnjost 2: udžbenik historije za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
21. Salzer, Olga; Lovrenčić, Rene (1974.): *Narodi u prostoru i vremenu: udžbenik povijesti za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga,.
22. Smith, Anthony D. (2003.): *Nacionalizam i modernizam*. Zagreb: Politička misao.
23. Srkulj, Stjepan (1924.): *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za niže razrede srednjih škola*. Zagreb: St. Kugli.
24. Stančić, Nikša (1999.): „Etničnost na hrvatskom prostoru u XIX. stoljeću: Od etničke zajednice, plemićkog naroda i pokrajinskih partikularizama do hrvatske nacije“, *Etničnost i povijest*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Jurica Botić*

Il problema della nazione nei manuali di storia jugoslavi

UDK:323.1:372.894(075.2)“19“

Ricevuto: 16. 12. 2011.

Relazione al convegno

Accettato per la stampa: 15. 11. 2012.

Riassunto: *Il concetto di nazione nei libri di testo croati ai tempi della prima monarchica e successivamente socialista Jugoslavia, rappresenta il problema centrale attorno a cui ruota il presente articolo. Attraverso l'analisi comparativo – qualitativa dei contenuti dei manuali del periodo dal 1911 al 1990 si cerca di trovare risposte a tre domande fondamentali: la scelta delle soluzioni lessicali nella spiegazione del fenomeno di nazione, le variazioni di numero delle categorie nazionali nel periodo dei due stati jugoslavi e l'(in)esistenza dell'etnocentrismo ed etnonazionalismo nelle interpretazioni storiche. Anche se nei manuali si possono rilevare le evidenti tracce delle divagazioni lessicali, i vari autori non si discostano molto tra loro per quel che concerne la spiegazione del concetto di nazione. Quando, però, si tratta di spiegare la nascita della nazione diventano evidenti i contrasti ideologici tra i manuali apparsi all'epoca del primo e del secondo stato jugoslavo. Parallelamente al numero delle nazioni ufficialmente riconosciuti all'interno della federazione jugoslava, cresce anche il numero delle nazioni jugoslave nei libri di testo finendo con contarne sei: Sloveni, Croati, Musulmani, Serbi, Montenegrini e Macedoni, senza contare gli jugoslavi stessi. Avvalendosi dell'eurocentrismo apertamente esibito e contenente gli elementi del marcato approccio etnocentrico nelle interpretazioni storiche, i manuali jugoslavi tendono a nascondere le interpretazioni etnonazionalistiche. Il peculiare eurocentrismo jugoslavo contiene al proprio interno gli evidenti elementi dell'etnonazionalismo come conseguenza del governo ottomano e del suo influsso sullo sviluppo della sovranità di alcuni popoli jugoslavi. Detto ciò, va fatto rimarcare anche che il livello dei manuali jugoslavi cresce insieme allo sviluppo della storiografia.*

Parole chiave: *nazione, popolo, Jugoslavia, storiografia, manuali di storia*

*Jurica Botić, prof. doktorant
pri Odjelu za geografiju
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Ljubljani
Put mira 5
21217 Kaštel Novi
Jurica_botic@yahoo.com

*Jurica Botić, prof.,
doctoral student
Department of Geography
Faculty of Philosophy
University of Ljubljana
Put mira 5
21217 Kastel Novi
Jurica_botic@yahoo.com

*Jurice Botić, Dipartimento
di Geografia
Facoltà di Lettere e Filosofia
dell'Università degli Studi di
Ljubljana
Put mira 5
21217 Kaštel Novi
Jurica_botic@yaaho.com

